ARRIE VAN BERKEL

BEGRIJPELIJKHEID, AANVAARDBAARHEID EN PRAGMATISCHE PRESUPPOSITIES

Samenvatting [1]

Begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid, zoals omschreven door Van Eemeren & Grootendorst (1974) worden in dit artikel benaderd als begrippen die kunnen worden omschreven in termen van pragmatische presupposities. Binnen dit kader worden een aantal willekeurige conversatietypen behandeld aan de hand van een spreker-hoordermodel, dat is ontworpen door Harder & Kock (1976).

Presupposities

In hun artikel *Object en doelstelling van taalbeheersing* (1974) stellen Van Eemeren en Grootendorst dat overdracht van (verbale) informatie geslaagd is als de hoorder (*H*) de informatie heeft begrepen en geaccepteerd. Begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid worden vervolgens beide verdeeld over drie niveaus die aangeduid worden als linguïstisch, propositioneel en illocutionair. De normen die voor begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid gelden, zouden dan moeten worden onderzocht en verklaard binnen een model waarin de "talige boodschapsvorm" en de intenties van de spreker (*S*) centraal staan. Derhalve is het mogelijk dat de modeltheoretisch afgeleide normen niet noodzakelijkerwijs met de normen van *H* overeenkomen. Normen en regels die op een gelijke wijze abstraheren van de normen van de actuele taalgebruikers vormen overigens een normaal verschijnsel in de linguïstische en filosofische pragmatiek.

Een aanname die hiermee verband houdt, is dat de vorm van de boodschap overeenkomt met de intenties van *S*. Dit betekent dat bij de beschrijving van de verbale informatie-overdracht alleen de letterlijke betekenis van de uitspraak wordt gepostuleerd.[2] Dit postulaat wordt gerechtvaardigd door "the principle of expressibility": "Whatever can be meant can be said" (Searle 1969: 19-21, Verhagen 1977). Als *S* de uitspraak doet 'Het is fris hier' dan zou hij wel de intentie kunnen hebben dat *H* het raam dicht moet doen (directief), maar *S* doet zijn uitspraak in de vorm van een bewering. De letterlijke betekenis van zijn uitspraak wordt dus bepaald door het feit dat de vorm ervan een bewering is. We kunnen de uitspraak niet als een directief interpreteren, omdat, als *S* de intentie had om *H* iets te laten doen, hij principieel de mogelijkheid had om deze intentie in taal uit te drukken. Het principe van de uitdrukbaarheid moet desondanks met enige voorzichtigheid worden gehanteerd. Intuïtief voelen we best aan dat *S* onder bepaalde omstandigheden de intentie had om *H* iets te laten doen zonder dat de vorm van zijn uitspraak direkt tot deze interpretatie leidt. Daarom stellen we dat *S* handelt alsof hij een uitspraak doet alsof hij de intentie *X* heeft (cf. Van der Auwera 1977b). Alles wat we van een uitspraak

van *S* kunnen afleiden is dus conform de letterlijke betekenis in termen van *alsof*. "Alsof" heeft hier dan niet de gebruikelijke connotatie van schijnbaar, maar van waarschijnlijk. Voorzover hierna niet expliciet staat vermeld, moeten uitdrukkingen als "*S* doet *x*" en "*H* doet *y*" –in termen van handelingen– gelezen worden als "*S* doet alsof hij *x* doet" en "*H* doet alsof hij *y* doet". Dit geldt verder ook voor intenties ("*X* doet alsof hij de intentie heeft om") en voor *geloven* ("*X* doet alsof hij gelooft dat").

Dat de normen voor begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van uitspraken binnen het model kunnen verschillen van die van de hoorder, leidt naar mijn mening tot een ideaaltypische voorstelling van het proces van informatie-overdracht. We hadden al een ideale spreker die uitspraken doet in de vorm die overeenkomt met zijn intenties. Als we daarnaast ook nog een ideale hoorder invoeren die een oordeel vormt dat overeenkomt met ons meta-oordeel, dan zijn we bezig de ideale informatie-overdracht te beschrijven. Wij moeten echter niet aangeven wanneer en onder welke omstandigheden een actuele hoorder een uitspraak niet moet of niet kan begrijpen of aanvaarden, maar we moeten een verklaring kunnen geven dat een bepaalde actuele hoorder een bepaalde uitspraak niet aanvaardt of begrijpt. Het vigerende *S*-model dient der halve uitgebreid te worden tot een *S*–*H*-model. In het volgende hoofdstuk zal ik dit verder uitwerken. Ik volsta nu met een voorbeeld.

(1) A: Jan heeft ook gesolliciteerd naar het lectoraat in Groningen.
B: Maar Jan is toch al lector in Eindhoven.
A: O ja? Dat wist ik niet.

Om één of andere reden wordt deze dialoog afgebroken, bijvoorbeeld omdat een derde zich in de conversatie wil mengen en een ander onderwerp aansnijdt. De nieuwe informatie waarover *B* beschikt, is dat onder meer Jan heeft gesolliciteerd. *A* beschikt over de nieuwe informatie dat Jan al lector is. Beiden hebben geen enkel probleem met de begrijpelijkheid en de aanvaardbaarheid van de respectievelijke uitspraken. Zij hebben beide aangenomen dat de topic 'Jan' tot beider (gemeenschappelijke) kennis behoorde: later kan één van hen ontdekken dat de nieuwe informatie niet op waarheid berust: er is over verschillende Jannen gesproken. Als echter geen van beiden ooit ontdekt dat de nieuwe informatie onwaar was, omdat hij bijvoorbeeld de toenmalige nieuwe informatie weer is vergeten, dan blijft de toenmalige informatie-overdracht naar beider oordeel geslaagd. Als we dit soort oordelen-achteraf willen voorkomen, dan moeten we stellen dat *S*- en *H*-oordelen over de begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van uitspraken alleen geldig zijn op het tijdstip van die uitspraak. Dit impliceert dat begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van uitspraken gebonden zijn aan de contekst waarin zij zijn gedaan.

In de uitspraken en de interpretaties van (1) werd zowel door *A* als door *B* het bestaan van een enige en unieke Jan gepresupponeerd[3]. Beiden presupponeerden bovendien dat die unieke Jan tot de gemeenschappelijke kennis behoorde. Deze laatste presuppositie faalde waardoor achteraf zou kunnen blijken dat de informatie-overdracht toch niet geslaagd was. Achteraf zou blijken dat dus de propositionele inhoud van de uitspraken niet begrepen is: de gepresupponeerde Jan is geen lector, respectievelijk heeft niet gesolliciteerd.

We hebben hiervoor gesteld dat de norm voor het begrijpen en aanvaarden van

een uitspraak bij *H* ligt. Ik geef twee voorbeelden waarbij *H* de presuppositie van de uitspraak door *S* niet aanvaardt.

(2) A: De koningin van Duitsland heeft blond haar en blauwe ogen.
B: Maar die bestaat helemaal niet!

(3) A: Sinterklaas heeft een baard.
B: Haha, Sinterklaas bestaat niet.

Deze dialogen zijn variaties op bekende zinnen uit de presuppositietheorieën (zie bijv. Cooper (1974) hierover). De *B*-uitspraken tonen aan dat de presuppositie niet wordt geaccepteerd. In (2) is het niet aanvaarden te verklaren uit het feit dat er geen koningin van Duitsland bestaat of heeft bestaan. In (3) ligt het wat ingewikkelder: de uitspraak van *A* is geen onzin. In die wereld waarin Sinterklaas bestaat, heeft Sinterklaas een baard. *S* doet alsof Sinterklaas bestaat, hetgeen door *H* wel wordt begrepen maar niet aanvaard. Dit zou ook voor (2) gelden als *A* deed alsof er een koningin van Duitsland in een bepaalde fictionele wereld bestaat. Andere voorbeelden van het niet aanvaarden van de presuppositie zijn:

(4) A: Vind je het nog steeds leuk om je vrouw te slaan?
B: Maar ik heb mijn vrouw nog nooit geslagen.

(5) A: Karel is opgehouden met drinken.
B: Ik heb Karel nog nooit iets zien drinken.

(6) A: Waarom reed u door het rode licht?
B: Ik reed niet door het rode licht; het was nog oranje.

In alle gevallen vormen de *B*-zinnen de niet-acceptatie van de presuppositie van de *A*-zinnen, waarmee tevens de propositionele inhoud van de *A*-zinnen niet wordt aanvaard. Bovendien wordt ook de illocutionaire strekking van de *A*-zinnen (4) en (6) niet aanvaard, omdat er geen antwoord wordt gegeven op de vraag van de *A*-zinnen. De *A*-zinnen (4)–(6) als propositionele handelingen door *S* zijn tevens presuppositionele handelingen door *S*. *S* (doet alsof hij) gelooft dat de propositionele inhoud van de presuppositie waar is. Voor (4) is dat 'H heeft het leuk gevonden om zijn vrouw te slaan' of 'H slaat zijn vrouw en vindt dat leuk'. Voor (5) is dat 'Karel dronk' en voor (6) 'H reed door het rode licht'. Als *H* gelooft dat de propositionele inhoud van de presuppositionele handeling niet waar is (of *H* gelooft niet dat die waar is) dan begrijpt en/of aanvaardt hij de propositionele inhoud van die uitspraak niet met als gevolg dat de illocutionaire strekking van de uitspraak leeg is (cf. Heringer 1976, p. 53)[3].

In een dialoog hebben *A* en *B* beiden afwisselend de rol van *S* en *H*. Beiden presupponeren op grond van hun geloof (kennis, referentiekader) "onderliggende" proposities als deelhandeling van de propositionele handeling. Als een propositionele inhoud van een uitspraak wordt begrepen en geaccepteerd –dus in alle gevallen inclusief de propositionele inhoud van de presuppositie– dan wordt deze weer gepresupponeerd in de volgende uitspraak. Dat was ook het geval in (1). Voor de uitspraken (2)–(6) volgen hieronder voorbeelden waaruit blijkt dat spreker *B* de propositionele inhoud van de uitspraak van spreker *A* in zijn eigen uitspraak presupponeert.

(2′) A: De koningin van Duitsland heeft blond haar.
B: Ongeverfd.

(3′) A: Sinterklaas heeft een baard.
B: Ja, en een lange ook!

(4′) A: Vind je het nog steeds leuk om je vrouw te slaan?
B: Sinds ik aan die assertiviteitstraining meedoe ga ik het steeds leuker vinden.

(5′) A: Karel is opgehouden met drinken.
B: Nou het werd tijd.

(6′) A: Waarom reed u door het rode licht?
B: Ik zag te laat dat het al op rood stond.

In al deze gevallen wordt door *H* de propositionele inhoud van de *A*-uitspraken aanvaard, omdat ook de propositionele inhoud van de presuppositie wordt aanvaard. De propositionele inhoud van de *A*-uitspraken wordt door *B* als propositionele inhoud van de presuppositie van de *B*-zinnen overgenomen. Dit is ook het geval in dialogen waarin een deel van de propositionele inhoud wordt aanvaard, terwijl het wel aanvaarde deel wordt gepresupponeerd.[5]

(7) A: Jan heeft Marie een boek geleend.
(7a) B: Nee, het was Piet (die dat deed).
(7b) B: Nee, aan Mary.
(7c) B: Nee, het was een grammofoonplaat.
(7d) B: Nee, hij heeft het gegeven.

B presupponeert blijkens deletie en anafora, waarbij hij zeker weet dat *A* zijn presuppositie zal accepteren. *B*'s uitspraak is natuurlijk wel afhankelijk van hetgeen *A* presupponeert door gebruik te maken van zinsaccenten(´).

(7a′) A: Ján heeft Marie een boek geleend.
(7b′) A: Jan heeft Maríe een boek geleend.
(7c′) A: Jan heeft Marie een bóek geleend.
(7d′) A: Jan heeft Marie een boek gegéven.

Tot nu toe is het begrip presuppositie gebruikt binnen de grenzen van de semantische presuppositie. Het rigoureuze waarheidscriterium dat de grondslag vormt van de verschillende definities van semantische presuppositie is binnen het kader van begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van uitspraken eigenlijk niet van toepassing. We kunnen wel spreken van een bepaalde zin Z_1 die onder bepaalde voorwaarden de semantische presuppositie is van zin Z_2 op grond van de propositionele inhoud van beide. Wij hebben het echter steeds over uitspraken gehad, en gemakshalve aangenomen dat als de uitspraak de vorm van een zin heeft, we dan ook de propositionele inhoud gelijk kunnen stellen met die van een zin. Weliswaar is tussen de regels door de presuppositie al enigszins verschoven in de richting van de pragmatiek door "*S* gelooft dat *p* waar is" te gebruiken in plaats van "*p* is waar". Ook hebben we gedaan alsof het geloof van *S* alleen zijn eigen semantische presuppositie betrof. Dat is natuurlijk ook onzin: een spreker streeft naar begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid. Hij kan dus niet alleen geloven wat hij zelf al gelooft: hij moet ook rekening houden met zijn hoorder over wie hij bepaalde verwachtingen heeft in relatie met zijn uitspraak. Een spreker zal nooit de uitspraak doen 'Een zwark heeft grote voeten', als hij niet

minstens gelooft dat zijn hoorder weet wat een zwark is. Deze overwegingen voeren ons automatisch naar de theorie van de pragmatische presuppositie. Hiermee wordt niet alleen de relatie van spreker naar boodschap doorgetrokken naar de hoorder, maar tevens wordt het begrip presuppositie geplaatst binnen een pragmatische theorie. Ik heb angstvallig vermeden om in dit kader zoiets te doen binnen een semantische theorie om niet verstrikt te raken in de problemen van uitspraken en proposities als "well-formed formulas".

Pragmatische presuppositie[6]

Als ik de zin 'De koningin van Duitsland is blond' uitspreek, dan presupponeer ik dat er een unieke koningin van Duitsland bestaat van wie ik beweer dat ze de eigenschap blond-zijn heeft. Tevens presupponeer ik dat ik als spreker geloof dat de hoorder eveneens gelooft dat er een unieke koningin van Duitsland bestaat. Als dat niet het geval was; dan loop ik een groot risico dat de hoorder zal laten blijken dat hij mijn uitspraak niet begrijpt of niet accepteert. *S* moet dus geloven: dat *p* en dat *H* gelooft dat *p;* waarbij *p* de propositionele inhoud is van de presuppositie. Op deze wijze wordt het begrip pragmatische presuppositie gedefinieerd, o.a. door Stalnaker (1977, p. 137).

(PP1) "A proposition **P** is a pragmatic presupposition of a speaker in a given context just in case the speaker assumes or believes that P, assumes or believes that his addressee recognizes that he is making these assumptions or has these beliefs."

Hierbij valt op dat de pragmatische presuppositie (PP) verzwakt is tot het geloof van *S* dat *H* erkent dat *S* gelooft dat *p*. Met andere woorden: *S* gelooft dat *H* gelooft dat *S* gelooft dat *p*. Deze uitbreiding is noodzakelijk. Als een PP alleen het geloof van *S* over het geloof van *H* zou inhouden, dan zou *S* nooit een uitspraak kunnen doen als 'Sinterklaas heeft een baard'. Zou *H*, in tegenstelling tot wat *S* gelooft, geloven dat Sinterklaas niet bestaat, dan zou Sinterklaas nooit onderwerp van gesprek kunnen zijn, want dan kan *H* de presuppositie niet aanvaarden. Hetzelfde zou het geval moeten zijn in het geval *S* de zin 'Mijn zuster ligt in het ziekenhuis' zou uitspreken. Als hij niet op de hoogte is van het bestaan van die zuster, dan zou hij de uitspraak niet moeten aanvaarden. Als *H* de uitspraak aanvaardt, iets wat zeker bij een uitspraak als de laatste het geval zal zijn, dan aanvaardt hij tevens de presuppositie, m.a.w. hij aanvaardt dat *S* gelooft dat zijn zuster bestaat (dat *S* een zuster heeft) ondanks het feit dat *H* dit niet vóór de uitspraak geloofde. Voor *S* betekent dit dat hij er niet van uit hoeft te gaan, dat *H* de presuppositie gelooft, maar dat hij gelooft dat *H* gelooft dat *S* gelooft dat *p*. Samenvattend kunnen we voorlopig stellen dat een PP is:

(PP2)	geloof van S	(S)	
	over		
	geloof van H	(SH)	
	over		
	geloof van S	(SHS)	
	over		
	p	(p)	(cf. Van der Auwera 1977b, p. 14).

Er ontstaat dus een cumulatieve reeks (S, SH, SHS, ...)p, waarin S staat voor

'*S* gelooft dat' en H voor '*H* gelooft dat'. Ter voorkoming van misverstanden zullen spreker en hoorder worden aangeduid met resp. S_X en H_X of S_A, H_A, S_B en H_B, of *A* en *B*. Omdat er altijd sprake moet zijn van een *p*, laat ik die in het vervolg weg. Een PP heeft dan de vorm: SHS, binnen de gestelde definitie.

Met (PP2) wordt gedemonstreerd dat een uitspraak een onbeperkt aantal PP's kan hebben. Een PP van de vorm SHS bevat dus een verzameling mogelijke proposities, die uiteen kunnen lopen van existentiële presupposities (er bestaat een unieke *X*) tot de bekende conditities voor illocutionaire handelingen. Mogelijke PP's van de zin 'De koningin van Duitsland is blond' zijn op die manier:

(8a) Er bestaat een unieke koningin van Duitsland.
(8b) De uitspraak 'De koningin van Duitsland is blond' is waar.

(8b) komt overeen met de oprechtheidsconditie voor beweringen.

De zinnen (8a)–(8b) leiden ons rechtstreeks naar het projectie-probleem: welke zinnen zijn een PP -behoren dus tot de verzameling SHS– en welke niet. Karttunen (1977) en Epstein (1977) lossen het probleem op door het probleem te omzeilen. Karttunen doet dit door de wijze waarop presupposities vervuld worden in een bepaalde context te beregelen, terwijl Epstein juist presupposities ziet als een soort "felicity conditions". De verwarring rond PP's wordt nog groter als ook blijkt dat de plaats van de PP onduidelijk is. Stalnaker (PPs) en Van der Auwera (PP2) plaatsen de PP bij de spreker. Karttunen en Epstein daarentegen plaatsen de PP bij de zin. Zo luidt Epsteins definitie van een PP als volgt:

(PP3) "Sentence S presupposes [. . .] proposition p if it is necessary in order for a discourse participant not to experience any feeling of infelicity as a result of an utterance of S that the discourse participant believe p at the time of the utterance. p is a presupposition of S if S presupposes p."[7]

Hieruit blijkt hoe gecompliceerd het begrip pragmatische presuppositie is: iedere definitie bevat een aantal termen die zelf ook gedefinieerd zouden moeten worden.

We hebben op grond van Stalnaker (1977) en Van der Auwera (1977b) een PP gedefinieerd in termen van handelingen door *S*, waarbij de PP de vorm heeft van de verzameling SHS. We hebben daarbij ook gezien dat een PP misschien ook wel eens de vorm SHSH zou kunnen hebben. In termen van handelingen door *S* zou een PP uit de volgende niveaus kunnen bestaan: S, SH, SHS, SHSH. Vanuit de positie van *S* is de vorm S van het metapragmatische niveau nul (*S* gelooft dat *p*), SH is van het metapragmatisch niveau één, SHS van het metapragmatische niveau twee, enzovoort (cf. Epstein 1977, p. 9). Als we willen uitdrukken dat een PP uit verschillende niveaus bestaat, dan heeft een PP niet de vorm SHS maar de vorm van een geordend n-tal: ⟨ S, SH, SHS, SHSH, ... ⟩. Een PP op het nulde niveau is dus eigenlijk geen PP, maar een soort oprechtheidsconditie (*S* gelooft dat *p*). Aan de hand van een voorbeeld zal ik het bovenstaande nader uitwerken.

(10) A: De koningin van Duitsland is blond.
B: Ik heb d'r gisteren nog op de tv gezien.
A: Hè?

A begrijpt of accepteert de uitspraak van *B* niet. Er is dus sprake van "infelicity", hetgeen volgens (PP2) veroorzaakt wordt door een falende PP. Als we aannemen dat er hier sprake is van een eenvoudige existentiële PP 'er bestaat een unieke koningin van Duitsland', dan kunnen we tevens aannemen dat S_A de oprechtheidsconditie forceert. *A* gelooft niet dat *p*. *A* gelooft tevens dat *B* ook niet gelooft dat *p*. Hij verwacht dus dat *B* het spelletje meespeelt, waardoor de uitspraak door *B* als een counterfactual geïnterpreteerd zou moeten worden: 'Als er een koningin van Duitsland zou bestaan, dan was zij blond'. *A* gelooft dus dat *B* gelooft dat *A* gelooft dat *niet-p*. Op grond van (*B*) kunnen we constateren dat S_B wel gelooft dat *p* en we nemen in dit geval aan dat *B* geen oprechtheidsconditie forceert. Dat betekent dat de PP op het eerste en tweede niveau faalt. In (B) neemt S_B de PP over. *B* heeft bijvoorbeeld onlangs in De Nieuwe Revue gelezen dat Hildegard Knef de koningin is van het Duitse lied en neemt daardoor al of niet ten onrechte aan dat er een koningin van Duitsland bestaat en dat is mevrouw H.K. *B* gelooft dat *A* dit ook gelooft en dat *A* gelooft dat *B* gelooft dat dit zo is. De PP op het eerste niveau faalt evenals die op het tweede niveau. *A* kan op grond van zijn PP de PP van *B* niet aanvaarden. Daardoor is de uitspraak van *B* voor hem onbegrijpelijk.

Uit het voorbeeld blijkt dat de begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van de uitspraken niet alleen worden bepaald door de normen van *S* in relatie met zijn uitspraak. Pas bij vergelijking van de PP's bij *A* en *B* kunnen we een verklaring geven van de acceptatie van (10A) door *B* en de niet-acceptatie van (B) door *A*. Als we de PP van *A* en *B* in schema naast elkaar zetten wordt het nog duidelijker. De aanwezigheid van de PP 'Er bestaat een koningin van Duitsland' wordt door een marker + aangegeven terwijl de afwezigheid ervan door de marker – wordt aangegeven. Als de PP noch positief noch negatief is (neutraal) of niet van belang dan wordt er geen marker toegevoegd, of de marker ϕ ·.

(11a)

metapragmatisch niveau		
0	A–	B+
1	AB–	BA+
2	ABA–	BAB+

Hoewel *A* de oprechtheidsconditie forceert, kunnen we niet zeggen dat zijn taalhandeling onoprecht is. Hij gelooft namelijk dat *B* gelooft dat *A* niet gelooft dat *p*. Hij gelooft met andere woorden dat *B* hem dóór heeft. We moeten ons overigens realiseren dat zowel de A-reeks als de B-reeks de verschillende niveaus van *A* en *B* als spreker representeren.

We kunnen bij (10) er ook van uit gaan dat *A* onoprecht is. Hij neemt *B* in de maling. *A* gelooft niet dat de koningin van Duitsland bestaat. In tegenstelling tot het voorafgaande gelooft *A* dat *B* gelooft dat de koningin van Duitsland wel bestaat. Het schema vanuit *A* kan er dan als volgt uitzien:

(11b)

0	A–
1	AB+
2	ABA+

De inconsequentie in de metapragmatische niveaus geeft aan dat *A* niet oprecht handelt. Er is ook een opvallend verschil in conversatietype tussen (11a) en (11b) op grond van de PP-verschillen.

De geslaagdheid van de informatie-overdracht wordt niet alleen bepaald door de taalhandeling op zich, maar ook door die handelingen die we als presuppositionele handelingen hebben aangeduid. Het schema (11a) en (11b) is gebaseerd op een *S*-model. Het ligt voor de hand om naast een *S*-model ook een *H*-model in te voeren om de geslaagdheid van de taalhandeling inclusief de presuppositionele handelingen te kunnen beoordelen. Het te gebruiken *S*–*H*–model is ontworpen door Harder & Kock (1976). Zij stellen dat presupposities – die hier aangeduid zijn als PP's – tot de fundamentele "background assumptions" van S_X en H_X moeten behoren wil er sprake zijn van geslaagde informatie-overdracht. De aan- of afwezigheid van de PP bij S_X en H_X op de verschillende metapragmatische niveaus wordt bijvoorbeeld als volgt aangegeven. Ik maak hierbij gebruik van de gegevens van (11a).

(12a)

		PP:
0	S–	H+
1	HS+	SH–
2	SHS–	HSH+
3	HSHS+	SHSH–

De oorspronkelijke reeks ⟨ S, SH, SHS, ... ⟩ loopt nu zigzaggend door het schema.[8] Het *S*-model en het *H*-model zijn als het ware in elkaar geschoven, waarbij de PP geplaatst is bij de achterste S of H. In schema (12a) valt onmiddellijk op dat er op alle niveaus discongruentie bestaat. Deze volledige discongruentie verklaart de niet-geslaagdheid van de informatieoverdracht.

Op dezelfde wijze kunnen we (11b) in schema weergeven:

(12b)

		PP:
0	S–	H+
1	HS+	SH+
2	SHS+	HSH+
3	HSHS+	SHSH–

Als we de plaats van de markers in (12a) en (12b) met elkaar vergelijken, dan blijkt dat op grond van dit verschil van plaats het conversatietype verschilt. We hadden aangenomen dat bij (11a) *A* niet de bedoeling had om *B* in de maling te nemen (*A* verwachtte dat *B* zou meespelen), terwijl *A* die bedoeling wel had bij (11b). De oprechtheidscónditie toegepast op de PP zou op grond van het verschil tussen (11a) en (11b) moeten luiden: S_X is oprecht als en alleen als de marker op het tweede metapragmatische niveau identiek is met die op het nulde niveau. M.a.w. de PP zoals gedefinieerd in (PP1) en (PP2) moet identiek zijn met S, of: alleen als SHS equivalent is met *S* dan is S_X oprecht.

We keren weer terug naar (PP3), waarin een PP als een noodzakelijke voorwaarde voor de "felicity" gevoelens van H_X wordt gedefinieerd. Deze gevoelens, die bepalend zijn voor de mate van geslaagdheid, zijn gradueel (zie noot 5, Epstein 1977, p. 27). De gradaties worden veroorzaakt door de sterkte van de PP. Als we (13) en (14) bekijken dan ligt het voor de hand dat (13) met een Hϕ of een HSϕ of zelfs met een H–, SH– en een HS– eerder aanvaard zal worden dan (14).

(13) Mijn zuster ligt in het ziekenhuis
(14) De zwark heeft grote voeten.

(14) is zelfs onbegrijpelijk als Hϕ of H–. Evenals Ebert 1973 stellen we, dat als een uitspraak van S_X niet wordt begrepen door H_X er sprake is van een falende sterke PP; wordt de uitspraak niet aanvaard door H_X dan is er sprake van een falende zwakke PP. Begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid worden dus in het vervolg uitgedrukt in falende PP's. (13) bevat derhalve een zwakke (existentiële) PP en (14) een sterke (existentiële) PP.

Als we aannemen dat in (10) *A*'s reaktie 'Hè?' diens niet-begrijpen weergeeft, dan kunnen we dat niet-begrijpen verklaren uit het volgende schema (*B* is *S*)

(15)

	PP:
S+	H–
HS–	SH+
SHS+	HSH–
HSHS–	SHSH+

Ook hier faalt de PP op elk niveau: er is dus volledige discongruentie. Er is sprake van een falende sterke PP naarmate het aantal discongruerende niveaus toeneemt. Een falende PP wordt zwakker naarmate het aantal discongruerende niveaus afneemt. Discongruentie komt alleen voor op hetzelfde metapragmatische niveau tussen S en H. Als er sprake is van een neutrale marker (ϕ) dan is er altijd sprake van congruentie. Deze neutrale marker zou een rol kunnen spelen bij de aanvaarding en het begrijpen van (13): Hϕ, HSϕ, SHϕ.

Een ander voorbeeld om het verschil tussen begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid te illustreren ontleen ik aan de volgende, eerder genoemde, dialoog.

(16) A: Waarom reed u door het rode licht?
B: Hè?

De *p* van de PP is hier 'U reed door het rode licht'. Het schema zou er zo uit kunnen zien:

(17a)

	PP:	(S_A)
S+	H–	
HS–	SH+	
SHS+	HSH–	
HSHS+	SHSH+	

B's niet-begrijpende 'Hè?' kan verklaard worden uit de relatief sterke PP die op drie van de vier niveaus faalt (incongruent is). We kunnen echter ook een schema construeren, waarbij *B* neutraal staat tegenover zijn door het rode licht rijden:

17b)

	PP:	(S_A)
S+	Hϕ	
HS+	SH–	
SHS+	HSH+	
HSHS+	SHSH+	

Er is nu sprake van een falende zwakke PP op één niveau. B begrijpt de uitspraak van *A* wel, maar hoeft hem niet te aanvaarden. Er is een grote kans dat *B*'s niet-begrijpende 'Hè?' onoprecht is (S+, SHS– of S-, SHS+). Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat S_A een bekentenis wil afdwingen zonder dat S_A enige

reden heeft om aan te nemen dat *B* door het rode licht reed. Er is dus sprake van een soort kruisverhoor, waarbij S_A de bedoeling heeft *B* in de val te laten lopen. Het schema ziet er dan als volgt uit:

(17c)

	PP:	
S–		H ϕ
HS+		SH–
SHS+		HSH+
HSHS+		SHSH ϕ

S_A forceert de oprechtheidsconditie. *B* heeft dat niet door. *B* zal daardoor bereid kunnen zijn om op gezag van *A* aan te nemen dat hij inderdaad door het rode licht is gereden.
Het volgende voorbeeld is weer een al eerder gebruikte dialoog:

(18) A: Sla je je vrouw nog steeds?
B: Sinds ik aan die assertiviteitstraining meedoe, ga ik het steeds leuker vinden.

Ook hier zijn verschillende schema's mogelijk. Eén daarvan is:

(18a)

	PP:		
S+		H–	(S_A)
HS+		SH+	
SHS+		HSH+	
HSHS+		SHSH+	
	PP:		(S_B)
S–		H+	
HS+		SH+	
SHS+		HSH+	
HSHS+		SHSH+	

Het eerste schema slaat op de A-zin (S_A) terwijl het tweede op de B-zin slaat (S_B). De uitspraak van *B* is onoprecht. *A* wordt daardoor versterkt in zijn geloof dat *B* zijn vrouw slaat terwijl *B* dat zelf niet gelooft. *A* heeft *B*'s onoprechtheid niet door (HSH+ in schema S_B). Een andere mogelijkheid is het volgende merkwaardige schema:

(18b)

	PP:		
S–		H–	(S_A)
HS–		SH–	
SHS–		HSH–	
HSHS–		SHSH–	
			(S_B)
S-		H-	
HS-		SH-	
SHS-		HSH-	
HSHS		SHSH-	

Dit conversatietype noemen Harder & Kock "stilistisch gedrag: cynisme". S_A, H_B, S_B en H_A geloven niet dat *A* zijn vrouw slaat en geloven bovendien dat de ander dat ook niet gelooft. Dit type is vooral bekend in cabaretteske situaties of in een situatie waarin de ene Belg een belgenmop aan de andere Belg vertelt.

Het is echter ook denkbaar dat deze conversatie wordt gevoerd door *A* (linguïst) en *B* (een notoir vrouwenmepper). Zij weten dit niet van elkaar. *A* stelt de vraag om een bepaalde theorie over presupposities te testen. We krijgen dan een schema als:

(18c)	PP:		(S_A)
	S−	H+	
	HS+	SH−	
	SHS−	HSH+	
	HSHS+	SHSH−	
			(S_B)
	S+	H−	
	HS−	SH+	
	SHS+	HSH−	
	HSHS−	SHSH+	

Er is geen enkele congruentie op de verschillende niveaus te bekennen. Zowel de uitspraak van *A* als die van *B* zullen derhalve niet begrepen worden.

Een andere denkbare situatie is dat het conversatietype wordt bepaald door het feit dat *A* de neiging heeft om *B* te "katten" i.c. de PP wordt gesuggereerd terwijl *B* dat niet door heeft en denkt dat het een spelletje van *A* is.

(18d)	PP:		(S_A)
	S+	H−	
	HS+	SH−	
	SHS+	HSH−	
	HSHS+	SHSH−	
			(S_B)
	S−	H+	
	HS+	SH−	
	SHS−	HSH+	
	HSHS−	SHSH+	

In beide schema's (S_A en S_B) is er sprake van niet-begrijpen. *B* gaat serieus op *A*'s vraag in, maar het is de vraag of de ironie (de −markers in S_B) door *A* begrepen wordt.

De schema's (17a)–(17d) en (18a)–(18d) verklaren en voorspellen de mogelijke interpretatie van de uitspraak door H_X. Als er bijvoorbeeld sprake is van een verkeerde interpretatie van (18) dan geven (18a) (18c) en (18d) daarvan een verklaring. De verkeerde interpretatie is dan de oorzaak van het niet-begrijpen of het niet-aanvaarden van de uitspraak. Begrijpen en aanvaarden van uitspraken is daarbij niet afhankelijk van de −markers maar van de congruentie van de markers op de verschillende metapragmatische niveaus. Vergelijk bijvoorbeeld (18a) en (18b).

Als we het voorafgaande samenvatten kunnen we stellen:

1. voor alle proposities *p* geldt, dat *p* een pragmatische presuppositie (PP) is als en alleen als het noodzakelijk is dat H_X *p* gelooft om geen gevoelens van ongenoegen ("infelicity") te ervaren als resultaat van een uitspraak door S_X op het tijdstip van die uitspraak;
2. de PP van de uitspraak wordt door S_X geprojekteerd op S_X en H_X;
3. een PP opereert op verschillende metapragmatische niveaus, aan te duiden

als 0, 1, 2, 3, ... die overeenkomen met het n-tal ⟨ S, SH, SHS, ... ⟩ ;

4. S_X is oprecht als en alleen als de markers op het nulde en tweede metapragmatische niveau met elkaar in overeenstemming zijn;
5. gevoelens van ongenoegen bij H_X worden uitgedrukt in de mate van begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid van de uitspraak van S_X ;
6. de mate van begrijpelijkheid van de uitspraak van S_X wordt bepaald door de relatieve sterkte van de PP;
7. om de relatieve sterkte / zwakte van de PP te bepalen dient naast het *S*-model een *H*-model opgesteld te worden. De mate van discongruentie op de onderscheiden metapragmatische niveaus bepaalt de sterkte / zwakte van de PP. Een neutrale marker geeft onder alle omstandigheden congruentie aan;
8. begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid zijn niet afhankelijk van de markers binnen een *S*- of een *H*-model, maar van de positie van de markers binnen het *S*–*H*-model.

Sektie Taalbeheersing
Nederlands Instituut,
Rijksuniversiteit Groningen.

Noten

(1) Gewijzigde tekst van de gehouden lezing. De wijzigingen betreffen alleen de referenties en de voorbeelden. Verder bevat de tekst meer uitwerkingen. Dr. Th. A.J.M. Janssen dank ik voor het commentaar dat hij op een eerdere versie heeft geleverd. Voor didaktische toepassingen van pragmatische theorieën verwijs ik naar Braet (1975) en Candlin (1976). Een nederlandstalige inleiding in de pragmatiek is Van der Auwera (1977b). Volgens de auteur is Van der Auwera (1977a) voor een deel hierop gebaseerd. Verder noem ik Verhagen (1977).

(2) cf. Séarle (1969, p. 42-50) en Kasher (1977).

(3) Over presupposities zie bijvoorbeeld Lakoff (1972), Petöfi & Franck (1973), Cooper (1974), Kempson (1975) en Van den Toorn (1976).

(4) Heringer (1976) beschouwt binnen zijn theorie, die overigens gebaseerd is op semantische presupposities, een presuppositie als een "felicity condition" (53). Zie ook de betreffende definitie van Epstein (1977). Het is echter niet duidelijk of de door mij gestelde presuppositionele handdeling van S strikt genomen wel als een handeling kan worden aangeduid. Ik zal hier niet verder op ingaan.

(5) Er bestaat daardoor een duidelijk verband tussen presuppositie en topic. Cf.: Venneman (1973), Verschoor (1976), Dahl (1977a) en Gundel (1977).

(6) Over pragmatische presuppositie zie behalve de bij noot 2 genoemde werken ook Stalnaker (1972), (1977) en Karttunen (1977). Verder: Harder & Kock (1976), Gazdar (1977) en Schwarz (1977).

(7) Ik heb geprobeerd om binnen het kader van dit artikel formalisaties zoveel mogelijk te vermijden. Voor nau nauwkeurige weergave van Epsteins definitie is het echter van belang deze geformaliseerd weer te geven: "S *presupposes* p if for all discourse states d, for all utterances u, for all discourse states d', for all utterance outputs o, and for all discourse participants i, if u is an utterance of S and $\delta(d, u) \supset (d, o)$ and $x_i = 0$, where x_i is the member of the utterance output o that represents the feeling of infelicity experienced by participant i then $p \in B_i$, where B_i is the member of d that represents participant i's set of beliefs of metapragmatic order zero." (Epstein 1977, p. 24) (δ is een betekenisoperator).

(8) In de schema's beperk ik me tot het derde metapragmatische niveau. Waarschijnlijk zijn dieperliggende niveaus geen psychologische realiteit meer. Harder & Kock hebben daarentegen zelfs een vijfde niveau (HSHSHS) nodig om een bepaalde interpretatie te verklaren.

LITERATUUR

Braet, A.
1975 'De pragmatische dimensie van Taalbeheersing', *Levende Talen*, nr. 310; p. 68-75 en nr. 312: p. 205-216.

Candlin, C.N.
1976 'Communicative language teaching and the depth to pragmatics', C. Rameln (ed.), *Georgetown University Round Table on Language and Linguistics*, Washington D.D., Georgetown University Press.

Cooper, D.E.
1974 *Presupposition*, The Hague; Monton.

Dahl, Ö (ed.)
1977 *Topic and comment, contextual boundness and focus*, Hamburg: Buske.
1977a 'Topic-comment structure revisited', Ö. Dahl (ed.), *Topic and comment, contextual boundness and focus*, Hamburg: Buske, p. 1-24.

Davidson, D. & G. Harman (eds.)
1972 *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: Reidel.

Ebert, K.H.
1973 'Presuppositionen im Sprechakt', Petöfi & Frank, *Presuppositionen im Philosofie und Linguistik*, Frankfurt/M: Athenäum.

Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst.
1974 'Object en doelstelling van Taalbeheersing', *Spektator*, 3, p. 413-432.

Epstein, S.
1977 *Investigations in Pragmatic Theory*, Bloomington: IULC.

Gazdar, G.
1977 *Implicature, Presupposition and Logical Form*, Bloomington: IULC.

Gundel, J.
1977 *A universal Constraint on Deletion*, Vienna (Paper pres. at the XIIth International Congress of Linguists).

Harder, P. & C. Kock
1976 *The theory of presupposition Failure*, Copenhagen: Akademisk Forlag (Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, Vol. XVII).

Heringer, J.T.
1976 *Some grammatical Correlates of Felicity Conditions and Presuppositions*, Bloomington: IULC.

Karttunen, L.
1977 'Presupposition and Linguistic Context', Rogers e.a. (eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures*, Arlington: Center for Applied Linguistics, p. 149-160.

Kasher, A.
1977 'What is a theory of use? ', *Journal of Pragmatics*, 1, p. 105-120.

Kempson, R.M.
1975 *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, Cambridge: CUP.

Lakoff, G.
1972 'Linguistics and Natural Logic', D. Davidson & G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: Reidel, p. 545-665.

Petöfi, J.S. & D. Franck (eds.)
1973 *Presuppositionen im Philosofie und Linguistik*, Frankfurt/M: Athenäum (Linguistische Forschungen 7).

Rogers, A. e.a. (eds.)
1977 *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures*, Arlington: Center for Applied Linguistics.

Schwartz, D.S.
1977 'On pragmatic Presupposition', *Language and Philosophy* 1, p. 247-258.

Searle, J.
1969 *Speech Acts,* Cambridge: CUP.

Stalnaker, R.
1972 'Pragmatics, D. Davidson & G. Harman (eds.) *Semantics of Natural Language,* Dordrecht: Reidel p. 380-397.
1977 'Pragmatic Presupposition', Rogers e.a. (eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures,* Arlington : Center for Applied Linguistics, p. 135-148.

Toorn, M.C. van den
1976 *Presuppositie en Syntaxis,* Groningen: Tjeenk Willink (Oratie Nijmegen).

Van der Auwera, J.
1977a 'Pragmatic presupposition, shared beliefs in a theory of irrefutable meaning' (Paper presented at the conference on presupposition, University of Kansas at Lawrence, april 1977. Verschijnt ook in *Syntax and Semantics,* Vol.11, New York: Academic Press).
1977b *Inleiding tot de linguistische pragmatiek,* Leuven: Acco.

Vennemann, T.
1973 *Topics, sentence accent, ellipses. A proposal for their formal treatment.* Trier: LAUT.

Verhagen, A.
1977 *Het principe der uitdrukbaarheid,* Amsterdam: Vrije Universiteit, Subfac. Ned. Taal- en Letterkunde.

Verschoor, J.A.
1976 'Deletie in het kader van 'topic' en 'comment': een taalkundige beschouwing', *De Nieuwe Taalgids,* 6a, p. 245-255.